

AZ OLVASÁS TEREPE, FELSZÍNE ÉS MÉLYE: FORDÍTÓI BEVEZETÉS A *DIDASCALICON* III. KÖNYVÉHEZ

NÉMETH CSABA

Hugo de Sancto Victore (1096–1141) az 1110-es évek végén érkezett meg a hammerslebeni ágostonos kanonoktól a párizsiakhoz, a Szent Viktor apátságba.* Kívülállóként érkezett: francia alattvaló kortársaitól eltérően nem tanult sem teológiát Laonban, sem filozófiát (*artes*) Chartres-ban; idővel mégis a kolostori iskola tanárává és egyben a kora-skolasztika egyik legnagyobb hatású teológusává vált. Életművének egyik, már a középkorban is legnépszerűbb darabja az 1120-as évtizedre datált *Didascalicon de studio legendi*. Itt ennek a harmadik, sajátosan az olvasással foglalkozó könyvét mutatjuk be röviden.¹

Műveltségünk és olvasási szokásaink mintázata nagyon eltér azokétól az olvasótól, akiknek a kiművelése végett Hugo a *Didascalicon*t írta. Ezek az olvasók a Szent Viktor apátság iskolájának tanulói (amennyiben zárt iskola volt, ez a közösségének tagjait is jelentette), akik számára Hugo egy sor más pedagógiai írást is írt. Ezek az olvasók már tudtak olvasni – vagyis képesek voltak önállóan latin szövegeket megérteni (miközben latin nyelvű közegben éltek), és gyakorlás és képzés után képesek voltak a mai olvasó számára nehezen elképzelhető mennyiségű (latin) szöveget emlékezetükben tartani, kezdve a 150 zsoltár memorizálásával.² Mindez nem szokatlan a korban, sőt: az egyházon belüli szocializáció kezdete általában ez. Szokatlan viszont az, hogy Hugo egy olyan útmutató kézikönyvet ír, aminek a tárgya átfogóan és általánosságban az olvasás és a tanulás. Így ír a *Didascalicon* prologusában:³

* A publikáció a Pázmány Péter Katolikus Egyetem megbízásából a Teremtésvédelmi Kutatóintézet a „Fenntarthatóság, állóképesség – az éghajlatváltozás és az ahhoz való alkalmazkodás társadalmi kihívásai” projekt keretében jelent meg. A projekt támogatója a Technológiai és Ipari Minisztérium.

¹ A *Didascalicon* szövegét gyakorlati okokból a PL-kiadás hasábszámozása szerint hivatkozom, de Charles H. Buttimer kritikai kiadása szerint idézem: Hugh of St. Victor: *Didascalicon de studio legendi*. Washington: 1939.

² Ez Hugo saját példája a *De tribus maximis circumstantiis*-ban a memorizálás legelemibb feladatára. A szöveget lásd William M. Green kiadásában: Hugo de Sancto Victore: *De tribus maximis circumstantiis*.

³ *Didascalicon*, prologus = PL 176, 741AB.

Két dolog juttat el minket különösképpen a tudáshoz, tudniillik az olvasás és az elmélkedés. A tanítás során közülük az olvasásé az elsőbbség, és ezt tárgyalja ez a könyv azzal, hogy útmutatásokat [*praecepta*] ad az olvasáshoz. [...] Mind a világi, mind az isteni írások olvasóját tanítja <ti. a *Didascalicon*,> ezért is tagolódik két részre, s mindkettőnek három tagolása [*distinctio*] van. Az első részben a tudományok [*artes*] olvasóját tanítja, a másodikban az isteni <írásokét.>

Az olvasás az, ami összeköti a két egymástól gyökeresen eltérő tudásterületet. A „világi írások,” másképp a „tudományok” (*artes*) ismerete a korban leginkább a hét szabad művészetben (*artes*) való jártasságot jelenti, amit gyakran késő antik tankönyveket és referenciamunkákat felhasználva tanítottak (a *Didascalicon* írássakor a chartres-i katedrális iskolája volt ennek leghíresebb központja). Ennek a tudásanyagnak a létjogosultságát a keresztény kultúrában Ágoston igazolta azzal, hogy a Szentírás megértéséhez ismerni kell a tudományokat (*De doctrina Christiana* II); Cassiodorus már tankönyvet kompilált Vivarium szerzetesei számára a hét szabad művészetről (*Institutiones* II), és a tudásanyag Isidorus enciklopédiájába (*Etymologiae* I–III) is bekerült. A *Didascalicon* első fele, mint majd látni fogjuk, ezt a tudásanyagot „keretezi át” Hugo saját filozófia-fogalmának megfelelően.

Az olvasás másik lehetséges tárgya a Szentírás és a teológiai irodalom. A Biblia szövegének alapos ismerete mellett a patrisztikus kortól kezdve elvárás volt a szöveg kontextusának ismerete is. A Karoling korban már „bibliográfiai kézikönyveket”⁴ állítottak össze, melyek a Bibliára vonatkozó tananyag mellett az egyházi irodalom szerzőiről is átfogó képet adtak.⁵ Hugo ezt a tananyagot emeli át a *Didascalicon* második felébe, kiegészítve saját ezgezetikai megfontolásaival (amelyek őt majd a korai skolasztika egyik legjelentősebb ezgezetikájává teszik). A szakrális és a szekuláris tudás (valamint az alapjukul szolgáló írások) közötti különbségtétel Hugo idejére már egy századok óta létező, gyakorlati felosztás volt, és egészen mást tanítottak az *artes* és a teológia tanárai. A *Didascalicon* a tudáshoz hozzásegítő (és így a bölcsességhez elvezető) olvasás tárgyalásával és a filozófia minden tudást átfogó fogalmával foglalja egybe a kettőt.

⁴ McKitterick: *The Carolingians and the Written Word*.

⁵ Ilyen alapismeretnek számít a Biblia kánonja és annak felosztása, az apokrif és a pseudoepigráf írások listája, a négy egyetemes zsinat ismerete, az egyháztörténet-írók és az egyházi írók munkásságának átfogó ismerete, az ezgezetikai alapelvek, Tychonius hét szabálya. Ezeket az ismereteket gazdaságosan néhány együtt másolt szöveg (Cassiodorus: *Institutiones I*, Jeromos: *De viris illustribus* és annak későbbi kiegészítései; *Decretum Gelasianum*) révén adták át a Karoling koriak, lásd McKitterick: *The Carolingians and the Written Word*, 206–210.

1. OLVASATÁS ÉS OLVASÁS

Az olvasás státusát (amiért is Hugo hat könyvet írt a témáról) magyarázza, hogy a korban a tanulás és tanítás jellemzően az autoritással bíró szövegek olvas(tat)ásán és szóbeli magyarázatán keresztül történt. A teológiai oktatásáról híres laoni iskolának a legjelentősebb írásbeli öröksége az egész Szentírást lefedő szövegmagyarázat (a *Glossa ordinaria*), a filozófiai profilú chartres-i iskola termése túlnyomórészt szintén szövegmagyarázat.⁶ A szöveget középpontba állító pedagógiai modell tükröződik a terminológiában is: *legere* (és *lectio*) egyszerre jelent 'olvasást', 'tanulást' és 'tanítást' is: amikor Hugo összefoglalóan háromfajta „olvasásról” beszél (III, vii), ezért teszi hozzá a pontosító megszorításokat: „Három fajtája van az olvasásnak: a tanítóhoz tartozó, a tanulóhoz tartozó, és az egyedül vizsgálódóhoz tartozó. Azt mondjuk ugyanis: »neki olvasom (*lego*) a könyvet«, »tőle tanulom (*lego*) a könyvet«, és »olvasom a könyvet«.”⁷ Az oktató szöveg segítségével tanít: „olvassa” (vagyis előolvassa és magyarázza) a könyvet a tanítványoknak; a tanulók követik a szövegről előadó tanár oktatását (adekvát a magyar felsőoktatási terminológia: „hallgatók”). Ioannes Saresberiensis jó negyedszázaddal később a *Metalogicon*-ban (1159) megismétli, hogy a *lego* igének több jelentése van, ezért elkülönítik az olvasást (*lectio*) és a tanítást (*praelectio*):

De az olvasás szó két jelentésű: a tanító és a tanuló tevékenységére ugyanúgy vonatkozik, mint az írások egyéni tanulmányozására. Ezért az egyiket, amely a tanító és tanuló között kommunikál, hogy Quintilianus szavával éljünk, nevezzük előadásnak, a másikat, mely az elmélkedő vizsgálódásait segíti, egyszerűen olvasásnak.⁸

A *lectio* harmadik jelentése, az önálló olvasás is valamelyest eltér a mai olvasás-fogalomtól. Az olvasás itt célorientált, „épületes” olvasást jelent: vagy tudás (beleértve a konkrét szaktudást is!) megszerzése a cél, vagy a morális vagy hitbéli épülés, de nincs szórakoztató funkciója (lásd a „tudományok függelékei” meghatározását,

⁶ A chartres-i iskola oktatási gyakorlatának tanúi glosszák, illetve kommentárok Platón *Timaios*-ához (Chartres-i Bernát [?], Guillelmus de Conchis / Guillaume de Conches), Boethius *Consolatió*-jához (Guillelmus) és *Opuscula sacrá*-jához (Theodericus Carnotensis / Thierry de Chartres, Gilbertus Porreta), az *Ad Herennium*-hoz és Cicero *De inventioné*-jéhez (Theodericus), Juvenalishoz, Priscianushoz és Macrobius *Commentum*-ához (Guillelmus). A korszak iskoláiról lásd a legújabb (2020) művet áttekintés gyanánt Giraud (ed.): *A Companion to Twelfth-Century Schools*; magyar nyelven lásd Ivan Illich monográfiáját: *A szöveg szőlőkertjében. Kommentár Hugo de Sancto Victore Didascaliconjához* (eredetileg 1993).

⁷ *Didascalicon* III, vii: „trimodum est lectionis genus: docentis, discentis, vel per se inspicientis. dicimus enim 'lego librum illi,' et 'lego librum ab illo' et 'lego librum'.” PL 176, 771C.

⁸ *Metalogicon* I, xxiv; Adamik Tamás fordításában: Ioannes Saresberiensis (Salisburyi János): *Metalogicon*, 88 (PL 199, 853D).

ami alá a szépirodalmat is be lehet sorolni: III, iv). Az olvasáshoz hozzákapsolódik az elmélkedés (*meditatio*), vagyis okot és eredetet, módot és hasznosságot kutató gondolkodás (III, x), „vizsgálódás” (*scrutinium, investigatio*), amit mi ma reflexiónak mondhatnánk. A kettő dinamikus összekapsolódását a *Didascalicon*ban így világítja meg Dominique Poirel:⁹

Míg az elmélkedés gyakorlata bármilyen kiindulópontból elindulhat, hogy azután szabad barangolás, valamint a különböző valóságok között a legváratlanabb kapcsolatok létrehozása kövesse, az olvasás egy valaki más által már előre meghatározott útvonal szerint megy végbe. Sőt: az olvasó számára az, ami „meg van írva,” meghatározza a „szabályokat és útmutatásokat:” a szöveg fonalát kell követnünk, türelmesen elfogadva a gondolatok lineáris sorozatának módszeres és lassú tempóját. Panaszkodnunk kellene ezért? Nem; ezek a megkötések ugyanis szó szerint „tanító jellegűek:” egy keretet rajzolnak körül és annak a valóságnak a „formáját,” amit éppen tanulunk – ennek köszönhetően vésődik be az olvasó elméjébe az, ami a szövegben írva van. Az intellektuális munkának e nélkül a módszeres és receptív szakasza nélkül nem létezik tanulás, de nélküle az is lehetetlen, hogy utána az elmélkedés révén termékeny kapcsolatokat hozzunk létre más valóságokkal. Felosztás és újra egyesítés, szántás és utána aratás, röviden: az olvasás és utána az elmélkedés – ez két, egymást követő és kiegészítő, ellentétes tevékenység: az embernek először az olvasás segítségével belső énjét kell struktúrálnia, ha utána az elmélkedés révén szeretne odakint körbejárni.

Ez az olvasás és elmélkedés – nevezzük most így – pszichológiai-episztemológiai megközelítése. Megszokottabb azonban a korban, hogy az olvasást és a hozzá kapsolódó elmélkedést egy tágabb kontextusban szemlélik, ahogyan a *Didascalicon* egy későbbi helyén is látjuk:¹⁰

Négy olyan dolog van, amivel az igazak élete most foglalatoskodik, és ami – mintegy fokozatok gyanánt – felemeli azt az eljövendő tökéletességhez, úgymint az olvasás avagy a tanítás [*doctrina*], az elmélkedés, az imádság és a cselekvés. Az ötödik ezután következik, a szemlélődés [*contemplatio*], amelyben mintegy az előzők eredménye gyanánt ebben az életben is megízleljük az eljövendőt, ami a jócselekedet jutalma.

⁹ Poirel: *Reading and Educating*, 117–118.

¹⁰ *Didascalicon* V, ix: „Quattuor sunt in quibus nunc exercetur vita iustorum et, quasi per quosdam gradus ad futuram perfectionem sublevatur, videlicet lectio sive doctrina, meditatio, oratio, et operatio. quinta deinde sequitur, contemplatio, in qua, quasi quodam praecedentium fructu, in hac vita etiam quae sit boni operis merces futura praegustatur.” PL 176, 797A.

Ebben a megközelítésben az olvasás a morális-spirituális fejlődés kiindulópontja; itt az olvasás mindenekelőtt a Szentírás olvasását jelenti, az elmélkedés pedig a morális reflexiót, a parancsolatok és isteni tevékenységek vizsgálatát (III, x). Mindez az ún. „monasztikus teológia” gyakorlatához, egy sajátos életmódhoz tartozik; Hugo több írásában is tárgyalja (beleértve a *Didascalicon* második felét is). Térjünk azonban vissza a harmadik könyv kontextusához. A *Didascalicon* prologusában Hugo az első három könyv tartalmát is vázolja:¹¹

A tanítást pedig a következő módon végzi: először megmutatja, mit kell olvasni, aztán hogy milyen rendben és módon kell olvasni. Ahhoz pedig, hogy tudni lehessen, mit kell olvasni, vagy mit kell különösképpen olvasni, az első részben először előszámlálja minden tudomány (*ars*) eredetét, azután pedig leírásukat és felosztásukat (vagyis hogy egyesek miképpen foglalnak magukban másokat, vagy vannak másokban foglalva), felosztva a filozófiát a legmagasabbtól kezdve egészen a legalacsonyabb részeiig. Ezután előszámlálja a tudományok szerzőit, majd bemutatja, melyik tudományokat kell különösképpen olvasni azok közül; azután pedig azt is elárulja, milyen rendben és miképpen kell olvasni azokat. Végül az olvasók számára az életvitelre vonatkozó fegyelmet írja elő, és így véget ér az első rész.

Az első szembetűnő dolog az *artes* tárgyalásában annak többszörös reflektáltsága és rendszer-szerűsége. Hugo nem az *artes* konkrét tananyagát foglalja bele a *Didascalicon*-ba (ellentétben C és MC gyakorlatával): helyette szemléletet formál, átfogó, rendszerezett háttérismereteket ad a tudományokról (*artes*), megadva viszonyukat egymáshoz, történetüket, elsajátításuk javasolt rendjét, valamint tanácsokat is ad a tanulásukhoz.¹² A *Didascalicon* első két könyve azt a racionális keretet építi fel, amelyben az olvasó majd elhelyezheti tudását; ezt a keretet Hugo filozófia-elképzelése – ami egyben egy tudománymodell is – adja.

Mai köznyelvi fogalmaink csak korlátozottan használhatók a korai skolasztika szövegeinek megértéséhez (akárcsak fordításukhoz); ez különösen igaz a filozófiára és a tudományra. Hugo ugyanis számos filozófiadefiníciót halmoz egymásra (I, ii, iv és II, i) úgy, hogy egyiket sem utasítja el; így a kifejezés jelentését annyira kitágítja, hogy főfogalomként minden emberi tudományt (*ars*) maga alá foglal: a filozófia a bölcsességre törekvés, de egyben a tudomány és a bölcsesség szinonimája is (minden tudomány segíti a filozofálást, *vagyis* az igazság kutatását – mondja

¹¹ *Didascalicon*, prologus, PL 176, 741B.

¹² A *Didascalicon* ezért is kaphat helyet a pedagógiatörténetben (is). Már a középkorban is volt pedagógiai olvasata: a XIII. században Vincentius Bellovacensis (Vincent de Beauvais) gyereknevelési könyvében (*De eruditione filiorum nobilium*) többször idézi a III. könyvet az olvasás és a megfelelő habitus kapcsán.

az *Epitoméban*¹³) – a filozófia felosztása így egyben tudományfelosztás is lesz. Természetesen a „tudomány” is csak egy újabb anakronisztikus kifejezés itt: Hugo leggyakrabban az *ars* kifejezést használja, ami egyszerre jelent „tudományt,” „mesterséget” (és az alapjául szolgáló szaktudást), és a művészeteket (úgy is mint „hét szabad művészet”).¹⁴ Ez a tudományfelosztás úgy van felépítve, hogy az emberi tudásból formálisan is minél többet foglaljon magába.¹⁵ Hugo konstrukciójának újdonsága, hogy a *theorica – practica – logica* felosztáshoz negyedik ágként hozzáadja a *mechanicát*, mely alá – hogy meglegyen a számszerű megfelelés az *artes liberales* csoportjával – hét mechanikai tudományt (*artes mechanicae*) foglal, és kijelenti, hogy ezeknek a mesterségeknek az elmélete is része a filozófiának.¹⁶ Ezt a mindent átfogó, négyes tagolású tudományfelosztást alapozza meg az első könyv is (címe: „A tudományok eredetéről”).¹⁷ Hugo itt ontológiai, episztemológiai és antropológiai tanításokat használ fel, korabeli kurrens neoplatonikus elemeket értelmez át, hogy e négyes filozófia-felosztás történeti és antropológiai megalapozásául szolgáljanak. A második könyv (címe: „A tudományok megkülönböztetéséről”) ezt a tudományfelosztást tárgyalja részletesen, a harmadik könyv pedig (címe: „Az olvasás rendjéről, metódusáról és a fegyelemről”) felkészít az önálló olvasásra.

Mit tegyen a latin nyelvű szövegek végtelenével (gyakorlatilag egy évezred írásbeliségének emlékével!) szembesülő XII. századi olvasó, aki nem az üdvösséghez szükséges szövegeket akarja olvasni? Hugo szerint a helyes hozzáállás az, hogy legyünk képesek mindent elolvasni (III, xiii) – ha pedig ezt nem lehet, akkor „azokat olvasd, amik hasznosabbak” (III, iii). Ez egyrészt a hét szabad művészet tudásanyagát jelenti (III, iii), másrészt azokat a szövegeket, amiket Hugo „tudománynak” nevez, és elkülönít „a tudomány függelékeinek” nevezettektől (III, iv). Az előbbi kategóriába a filozófia alá

¹³ „habet enim quedam instrumenta sua omnis ars, quibus animum rationalem erudiat et conducatur ad philosophandum, id est ad inquirendum uerum.” Hugo: *Epitome*, 201.

¹⁴ Fordítói kényszermegoldásként a „tudomány” szót használom az *ars* magyarítására (etimologikusan értve a „tudomány” szót: „az, ami tudva van”). Emellett kétségtelen, hogy Hugo egy helyütt elméleti különbséget tesz *ars* és *disciplina* között (*Didascalicon* II, i – a bekezdés átvétel Isidorusból vagy Cassiodorusból); máshol (II, xxx) az *ars* szinonímája a *disciplina* és *scientia*. A *Didascalicon* szövegének jelentős része olyan átvett szöveg, ami nincs Hugo saját kijelentéseihöz igazítva – így találunk például egy, a sajátjának ellentmondó filozófia-felosztást (IV, viii), amely Jeromos szövegével együtt változatlanul került be a *Didascaliconba*.

¹⁵ Összefoglalva a III. könyv élén találja az olvasó.

¹⁶ Ezt tekinthetjük az ágostoni gondolat végső formába öntésének is, aki elvárásaként fogalmazta meg (a természettudományos ismeretek mellett) a mechanikus tudományok (*artes mechanicae*) elméleti ismeretét is (*De doctrina Christiana* II, xxx). A fogalom alakulástörténetéhez lásd Sternagel: *Die artes mechanicae im Mittelalter*. A hét mechanikai tudomány Hugo-féle felosztása kisebb módosításokkal a XVII. századig továbbél.

¹⁷ A kritikai kiadás még nem ismeri, hogy a *Didascalicon* mind a hat könyvének volt saját címe; ezek a másolás során az első fejezetek címeivé váltak (lásd Poirel: *Reading and Educating*, 116).

sorolt húszegynéhány tudományt tárgyaló munkák tartoznak (ma szakirodalomnak neveznénk); az utóbbiba azok, amelyeknek nem valamely tudomány a tárgya. Hugo felsorolása róluk nem teljesen egyértelmű: ide tartozik a szépirodalom, a didaktikus költészet, talán a történetírás (amennyiben nem „történetnek” értjük a *historia* szót), és a „mostanában (*nunc*) filozófusoknak nevezettek” írásai.¹⁸ Történeti anekdoták, pedagógiai és pszichológiai megfigyelések, a kortárs oktatás (és a vetélytárs iskola módszerének) kritikája, morális tanítások – a III. könyv ezekkel épít átmenetet az első két könyv filozófiai tartalmától a *Didascalicon* második feléhez, ahol a biblikus kánon tananyaga (IV) után hermeneutikai alapelvekről és szabályokról olvashatunk (V–VI). Hugo megközelítése a *Didascalicon* egészében optimista és egyben realista. Egyrészt kimondottan az olvasó tökéletesedése a cél, hogy a tudás növekedésével együtt járjon a spirituális fejlődés is¹⁹ – ugyanakkor oktatói tapasztalatából beszél a nehézfejúekről, a tanulásban nem kitartó tehetségesekről, a tanulást hátráltató körülményekről is.²⁰

2. A III. KÖNYV SZERKEZETE

Bevezetőként a III. könyv fordításához érdemes rövid áttekintést adnunk annak szerkezetéről is. Az első fejezet a korábban körvonalazott tudományfelosztás rövid összefoglaló ismétlése. Ezt a második fejezetben a kornak megfelelő tudománytör-

¹⁸ Jerome Taylor félrevezető módon prózáírókat ért itt a „filozófusok” alatt (*Didascalicon*, 211, N43). Hugo megfogalmazása egyértelműen kritikus, talán ironikus, de a kritikának nyilvánvalóan módszertani oka van: „akik megszokták, hogy a rövid témát is a szavak hosszadalmas rejtvényeivel nyújtják el, vagy hogy különböző dolgokat is egymásra hányva, mintegy sok színből és formából, egyetlen képet alakítsanak ki.” Ez a leírás akár a kortársakra, akár az antik filozófusokra vonatkozhat.

¹⁹ A történeti perspektíva kedvéért meg kell itt jegyeznünk, hogy az „olvasásnak” (vagyis: tanulásnak) ez a speciális, az 1100-as évek első évtizedeiben megformált ideális modellje valójában egy sajátos életformához tartozott: soha nem vált egyetemessé, és már a század második felében is kolostorokba visszaszoruló zárvánnyá vált. Itt olyan, egyébként kutatott jelenségeket említhetünk együtt ható okokként, mint a városi iskolák és a kolostori iskolák közti ellentét kieleződése; a néhány tankönyvön alapuló skolasztikus oktatási gyakorlat kialakulása, emellett az olvasás és elmélkedés helyett a prédikációra helyezett hangsúly, és végül a korabeli tanulóknak az a felismerése, hogy jogtudományt vagy orvostudományt kell tanulniuk ahhoz, hogy világi gazdagságot szerezzenek. A Hugo által vázolt olvasói ideált a későbbi korokban talán Dionysius Carthusianus valósította meg leginkább.

²⁰ A realizmus és optimizmus kettőssége (nagyon finom szerzői önreflexióval együtt) érezhető ott is, ahol Hugo elmagyarázza (III, iv), hogy nagy különbség van a két olvasmánycsoport, a „tudományok” és „a tudományok függelékei” (mint például a költői művek) között, és hogy az utóbbival való foglalatосkodás kevés hasznot hajt. A kettő közötti különbséget ugyanakkor Hugo egy vergiliusi hasonlattal (!) világítja meg.

téneti áttekintés követi, ahol Hugo itt filozófia-felosztásának megfelelő rendben ad számot az egyes tudományok (*artes*) feltalálóiáról (*inventores*) – így az olvasó a tudományfelosztás tagjaihoz már korszakokat, neveket (részint mitikus görög-római és biblikus kultúrhősöket, részint antik szerzőket) és olykor könyvcímeket tud rendelni. Az ezt követő néhány fejezet (iii–v) pedagógiai jellegű és a hatékony tanulás és tanítás körül forog: a tudományok közül mindenekelőtt a hét szabad művészetet kell elsajátítani, utána önképzéssel a többit (iii); az olvasmányok két fajtája, a „tudományok” és a „tudományok függelékei” közül az előbbit kell inkább olvasni (iv), és tanácsot ad a célorientált oktatáshoz (v). Az ezt követő fejezetek a tanulás előfeltételeivel foglalkoznak, számos példával, anekdotával és gyakorlati tanáccsal. A három előfeltétel (amelyeket Hugo valamelyest széttagolva tárgyal): a természet – ide tartozik a megfelelő értelmi képesség (vii) és emlékezőképesség (xi); a gyakorlás – ide a kutatókedv (xiv), a vizsgálódás (xvii), a számkivetettség (xix) tartozik; végül a fegyelem – ide az alázatosság (xiii), a nyugalom (xvi), és a takarékoság (xviii). Ezek közé ékelődik be az az olvasással kapcsolatos „rend” különféle fajtáinak (viii), felosztásnak mint az olvasás metódusának (ix) és az olvasást követő reflexiónak, az elmélkedésnek (x) a tárgyalása.

3. MIT TANULHAT A MAI OLVASÓ A III. KÖNYVBŐL?

A legáltalánosabb és a leginkább magától értetődő válasz az, hogy egy messzi és homályos tükörből láthatunk rá saját tudásunk történetiségére és szerveződésére – a filológiai hajlamú olvasó pedig számos rejtvényvel szembesülhet.

A *Didascalicon* jelentős része jelöletlen átvétel más, jellemzően korábbi szövegekből;²¹ a rajtuk eszközölt változtatások jellege könyvről könyvre változik. A III. könyv (az első kettővel együtt) a felhasznált források és a forráshasználat módja okán lesz különösen érdekes.²² Mivel Hugo szövege igen kevés hivatkozást ad forrásaira, a kritikai kiadás, valamint Jerome Taylor azt kiegészítő kommentárja előtti olvasó abban a különös helyzetben találta magát, hogy a kritikai apparátus nélküli szöveg jelentését saját műveltsége tükrében érthette meg. A biblikus igehelyek és klasszikus latin költők idézeteinek felismerése a XII. századi olvasónak aligha okoztak gon-

²¹ „Korábbi” alatt értsünk Hugo saját koránál ezer, hétszáz, ötszáz, kétszáz évvel korábbi forrásokat.

²² A III. könyv esetében az inventor-katalógus (ii) egésze kompiláció; fő forrása Isidorus *Etymologiae*-ja és Remigius kommentárja Martianus Capella *De nuptiis*-ához. Nagy egybe-függő átvétel az öregek szellemi frissességéről és bölcsességéről szóló rész (xiv): ez Jeromos 52. levelének átirata. Kortárs forrás a tanulás metódusáról szóló vers (xii), amely öt fejezet témáját is adja: az „egy bölcs” a chartres-i iskola jeles tanára, Bernát.

dot;²³ a prózastílus változásaiból megsejthette, hogy valójában más szerző szövegét olvassa – és ha elég olvasott volt, ráismerhetett Boëthius, Cassiodorus, Isidorus, Jeromos korántsem ezoterikus vagy ritka szövegeire. A kritikai kiadás (1939) a források klasszikus és patrisztikus részét nagyrészt feltárta, de olyan nem várt eredményekkel is szolgált, mint amilyen az, hogy a *Didascalicon* utolsó mondata a hermetikus *Asclepius*-ból lett átemelve (ezt a forrást aligha ismerték fel Hugo tanítványai). Taylor bevezetője és kommentárja (1961) még mélyebb rétegekbe hatol el: a szöveg felszíne alatt még több forrást fedezett fel (legjelentősebbként talán Remigius Martianus Capella *De nuptiis*-ához írt kommentárját), másrészt a *Didascalicon* köré felvázolt egy korabeli kontextust. Ebben Hugo krititikusan szemléli kortársait, és biztonságos, ortodox értelmezést kínál azokra (a korszakban kurrens) neoplatonikus témákra, amelyeket Abaelardus és Guillelmus de Conchis (Guillaume de Conches) unortodox (értsd: legalábbis eretnekgyanús) módon értelmeztek.²⁴

Mindezek ismeretében tanulságos olvasni a III. könyv iii. fejezetét a tudományok feltalálóiáról. Egy nagy munkával felépített kompilációt látunk itt: Hugo itt is rengeteg rövid kivonatot sző egybe Remigiusból és Isidorusból, itt-ott módosítva, hogy az olvasó számára egy egységes, rendezett képet adjon a tudományok (történeti) eredetéről – amit itt olvasunk, tananyagnak volt szánva, és a korban érvényes tudásnak számított. Ez a tudás ugyanúgy az elérhető szövegeken alapult, akárcsak a mai ismereteink az antik filozófiáról, csakhogy a szövegeknek ezt a világát a latin nyelven hozzáférhető források és latin nyelvet használó szerzők alakították, félreértéseikkel és fikcióikkal együtt.

Köztudott, hogy a XIII. századig a latinul olvasók csak töredékét ismerték az antik filozófiai irodalomnak,²⁵ de a *Didascalicon*nal egy olyan különös Tükörországba lépünk, ahol a klasszika-filológia nem segíti (sőt, inkább csak gátolja) a szövegekből kirajzolódó világ megértését. Itt Sókratés 24 könyvet írt az etikáról, Pythagoras meg egy *Mathentetras* nevű könyvet a quadriviumról; itt a logikát „Parmenidés sziklájának” nevezik (mert Parmenidés egy sziklán üldögélve találta ki azt). Az általunk ismert „történeti” Sókratés, Parmenidés, Pythagoras ismeretlen ebben a korban; amit róluk a *Didascalicon* tud, az a latin nyelvű források elszórt utalásaiból van összeillesztve, kiegészítve és meggyőző formára hozva. A *Didascalicon* első három könyve ezért is filológiai labirintus tévutakkal és rejtett átjárókkal; a figyelmes olvasó észreveheti, hogy Hugo nemcsak átvesz szövegeket és

²³ Ezt az élményt ma a szöveg Patrologia-kiadásának (PL 176, 741–838) olvasásával élhetjük át.

²⁴ Ez leginkább az első könyvre jellemző; lásd Taylor, Introduction, 19–28. Taylor munkája mindmáig megkerülhetetlen, és több mint fél évszázad után is inkább csak pontosításokra szorul az újabb kutatások fényében.

²⁵ A kérdéssel jó áttekintést ad például Peter Schulthess és Ruedi Imbach monográfiája: *Die Philosophie im lateinischen Mittelalter: ein Handbuch mit einem bio-bibliographischen Repertorium*. Zürich: Artemis & Winkler, 1996.

gondolatokat (nem jelölt forrásokból), de gyakran tendenciózusan módosítva adja át azokat az olvasónak²⁶ – így egy-egy jelentéktelennek vagy odavetettnek tűnő félmondat is újabb és újabb filológiai mélységeket és kapcsolatokat tárhat fel (vagy éppenséggel bizonyulhat meddőnek). Jó példa erre két „mitikus” könyv (III, ii).²⁷ Az egyik Pythagoras könyve, a *Mathentetras*: erről Taylor óta tudjuk, hogy valószínűleg egy fantom, amit Martianus egy homályos szöveghelyének a megértésére való törekvés hívott életre (de ettől még nem kizárt, hogy létezett a XII. században egy ilyen könyv). A másik, első ránézésre ugyanilyen mitikusnak tűnő könyv a bibliai Nimród „neve alatt” található asztronómia. Taylor említ egy ilyen kéziratot, de csak Isabelle Draelants kurrens (2018–2019) kutatásai teszik egyértelművé, hogy Hugo itt egy konkrét könyvre utal.

Hugo életművében a *Didascalicon* az egyetlen ilyen komplex, sokrétegű szöveg, ahol az olvasó folyamatos gyanakvása és kétkedése indokolt. Egy olyan műtől, amelynek célja a figyelmes olvasás tanítása (lásd pl. III, xiii) talán nem is idegen ez a beavató funkció, ami eltérő rejtvényekkel, de ugyanúgy próbára teszi a mai olvasót, mint a korabelieket. Ha tágabb perspektívában szemléljük Hugo szövegszervező prózapoétikai eljárásait és intertextuális játékait, azt látjuk, hogy sajátosan XII. századi jelenséggel van dolgunk. A *Didascalicon* késő antik, platonizáló szövegek kontextusában létezik. Ezekben a szövegekben az allegorikus kifejezés és annak felfejtése a filozófia eszköztárának része (sőt közülük némelyek egyenesen irodalmi igényvel vannak megformálva),²⁸ így a „filozófia” és a „költészet” (úgy is mint retorika és úgy is mint fikció) nem ellentétei egymásnak. A szerző maga is sajátosan jelen van a szövegben: egyrészt látjuk iskolázottságát a klasszikus költészetben (Hugo például Vergilius és Ovidius mellett Lucanus *Pharsaliáját* is idézi), másrészt (és ez éppen az, ami nem látható) hatalmában tartja a forrásokat, amelyekhez privilegizált hozzáférése van: annyit és úgy mutat be belőlük, amennyit és ahogyan jónak lát.²⁹ Ezek a vonások nem csak Hugo *Didascaliconját* jellemzik, hanem Guillelmus de Conchis és Ioannes Saresberiensis műveit is.³⁰ Az ilyen szövegeknek a XIII. század eljövételével leáldozik. A filozófia véglegesen megváltozik: frissen fordított, szaktudományos, arisztotelianus szövegek szorítják ki a korábbi platonikus olvasmányokat, a filozófiai témák tárgyalásából kiszorul a képzelet és költészet, a nagy

²⁶ Erre a legtöbb példát az első könyv adja (lásd Taylor jegyzetaparátusát).

²⁷ Lásd Taylor, *Didascalicon*, N8 és N14 (208–209 és 209).

²⁸ Ilyen Boëthius *Consolatiója*, Martianus Capella *De nuptiis Mercurii et Philologiae*-ja; Macrobius *Commentum* pedig az *integumentum* elméletének kifejtésével kezdődik.

²⁹ Külön komparatív tanulmányt igényelne Hugo forráshasználata: a kontextusból kiragadó, ornamentális idézés, a közvetítőn át történő idézés, eljárása, fiktív idézetek létrehozása, és mindezek összefüggése a *Didascalicon* kitűzött céljával.

³⁰ Lásd Janet Martin: John of Salisbury as classical scholar; illetve Italo Ronca bevezetését Guillelmus de Conchis *Dragmaticonjának* kiadásában (CCCM 152, különösen xxix–xxxi).

tanáregyéniség által közvetített források helyére pedig egységes filozófia-fogalom, közös referenciák, közös nyelv és standard tananyagok lépnek.

4. A FORDÍTÁSRÓL

A fordítás alapjául Charles H. Buttimer kritikai kiadásának főszövege szolgált, amelyhez figyelembe vettem az irodalom későbbi szövegjavítási javaslatait is. Hugo értekezését számos nyelvre lefordították; két angol fordítása mellett létezik francia, olasz, két német, spanyol, portugál és román is. Jellemző módon ezek jegyzetapparátusa sem terjedelmében, sem alaposságában nem múlja felül az első, Taylor-féle angol fordításét (1961). A jelen fordítás sokban eltér ezek konvencióitól. Hugo szövege sokszor mozaik-szerűen épül fel jelöletlen idézetekből („vendég-szövegekből”), amelyeket az idáig megismert fordítások nem tudnak megfelelően kezelni. Ezek az átvételek nyilvánvalóan nem idézetnek vannak szánva – gyakran iskolás ismeretanyagot közölnek, a forrásszövegekből sokszor változatlan formában átmásolva. Hogy a nagy terjedelmű idézetek határai egyértelműek legyenek, ilyenkor az idézet a lábjegyzet-számmal kezdődik és a függőleges vonallal (|) zárul. Taylor jegyzetei közül a megfelelőket pontosítottam és felhasználtam, de számos új, a tudomány mai állását tükröző jegyzetet is hozzáadtam a fordításhoz. A fordításban nem korrigáltam a főszövegben a latin szöveg tudható tévedéseit (eltérően a többi fordítástól). Eredetileg szándékosan latin és latinus névalakokat használtam, hiszen egy XII. századi nyugati forrást kap kézhez az olvasó, annak minden jellemzőjével és esendőségével; de a *Vallástudományi Szemle* szerkesztőinek javaslatára görögre írtam át őket. – Jelen bevezető bibliográfiáját a fordítás után találja az olvasó.